

واکاوی نوآوری های جدید قانون صدور چک، چالش ها و آثار آن

حسین رحمانی^۱، ناصر ترابی^۲

^۱ استادیار گروه حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد (نویسنده مسئول)

^۲ دانشجوی دکتری، حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تربت حیدریه

چکیده

قانون صدور چک طی چند سال پیش دچار دگرگونی و اصلاحاتی گردیده است که در حال حاضر معتبر و لازم‌الاجراء می‌باشد. چک از رایج‌ترین وسایل پرداخت است و با امتیازی که دارد می‌تواند عملاً جانشین پول شود ولی این جانشینی وقتی به خوبی تحقق می‌پذیرد که درستی و اعتبار و تضمین قانونی چک تامین شده باشد و مردم به آن اطمینان حاصل نمایند. قانونگذار در اصلاحات قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷/۸/۱۳ نگاه پیشگیرانه را جایگزین دیدگاه قانون سابق نمود. ضمناً می‌توان این گونه بیان نمود که اصلاحات قانون جدید بیشتر در راستای حفظ و تامین حقوق شخص دارنده می‌باشد. هدف این پژوهش این است که بررسی کند سیاست‌های جدیدی که قانونگذار در جهت حفظ حقوق شخص دارنده وضع نموده تا چه حد موثر واقع می‌گردد، که از جمله‌ی آنها می‌توان به اعطاء چک پس از اعتبار سنجی، مطلع شدن از وضعیت اعتباری و سوابق شخص صادرکننده با استعلام پیامکی، پذیرش صدور چک بصورت الکترونیکی، صدور گواهی عدم پرداخت با کد رهگیری، محرومیت‌های مختلف برای صادرکننده چک پرداخت نشدنی، صدور اجرائیه از طریق ارائه گواهی عدم پرداخت به دادگاه و سایر موارد اشاره کرد. این قانون توانسته تا حدی نواقص و ابهامات سابق را برطرف نماید. با توجه به سیاست‌های سختگیرانه در روند اعطای دسته چک و نحوه‌ی صدور آن، در صورت اجرای این قانون شاهد کاهش آمار چک‌های پرداخت نشدنی خواهیم بود، که یکی از سیاست‌های اصلی قانونگذار در اصلاح این قانون می‌باشد و در راستای حمایت و حفظ حقوق دارنده چک تأثیر به سزایی دارد.

واژه‌های کلیدی: چک، قانون صدور چک، اعتبار سنجی، نوآوری ها، نواقص و ابهامات، چک الکترونیکی

۱. مقدمه

چک به عنوان ابزار پرداخت نقدی (البته در بسیاری موارد به عنوان ابزاری برای پرداختهای موعده دار) جدای از اینکه از تمام مشخصه ها و مبانی و ارکان حاکم بر اسناد تجاری بهره مند است به جهت ضمانت اجراهای کیفری، ثبتی و حقوقی برای امضاکنندگان و بالتبع مساعدت های خاص قانونی از دارنده، از اقبال فراوانی نزد اشخاص بهره مند بوده به همین جهت در بسیاری معاملات اعم از تجاری یا غیر تجاری مورد استفاده قرار می گیرد و بر این مبنای منطقی است که بیش از هر موضوع دیگری مورد توجه قانونگذار قرار گرفته و البته مورد آزمون و خطای متعددی نیز واقع شده است. با توجه به جایگاه و اهمیت چک و لزوم ایفای نقش اصلی آن به عنوان ابزار پرداخت، برای اولین بار در نظام قانونگذاری ایران، دارنده چکی که نسبت به آن گواهی عدم پرداخت صادر شده است، می تواند قبل از هر اقدام اجرایی یا قضایی از بانکی که نسبت به صدور گواهینامه عدم پرداخت اقدام نموده است، درخواست مسدود نمودن حساب ها و کارتهای بانکی صادرکننده یا اصیل چک را بخواهد تا ایشان را وادار و تسلیم به پرداخت بدهی خود به دارنده چک نماید. علاوه بر این، دارنده چک می تواند از دادگاه عمومی حقوقی محل وقوع بانک محل علیه، محل اقامت صادرکننده و محل صدور چک، درخواست صدور اجرائیه نماید. با توجه به مساعدت هایی که قانونگذار از دارنده چک به عمل آورده است منطقی است که سایر مشخصه ها و مساعدت های قانونی بعد از اصلاحات قانون جدید را نیز در مورد دارنده چک پابرجا بدانیم؛ به این ترتیب امکان وصول خسارت تأخیر تأدیه و طرح دعوا علیه هر یک از امضاکنندگان چک بر مبنای مسئولیت تضامنی ایشان وجود دارد و نمی توان گفت که مسئولیت تضامنی امضاکنندگان چک و مبانی و ارکان حاکم بر اسناد تجاری به صرف لزوم درج نام انتقال گیرنده در سامانه صیاد، در مورد چک قابلیت اجرایی ندارد.

۱- نوآوری های قانون اصلاح قانون صدور چک

۱-۱- مدت زمان حاکمیت مقررات قانون جدید چک

ضرورت ایجاد امکانات سخت افزاری، نرم افزاری، انجام امور آموزشی، جمع آوری اطلاعات اشخاص و ثبت آن در سامانه نظام هویت سنجی الکترونیکی بانکی، ثبت اطلاعات مربوط به اشخاص ورشکسته، معسر و دارای چک برگشتی رفع سوء اثر نشده و تعیین میزان اعتبار اشخاص و ثبت آن در سامانه ملی اعتبارسنجی، لزوم تهیه دستورالعمل های لازم توسط بانک مرکزی و... سبب شده که برای اجرای هر یک از مقررات به تناسب زمان لازم جهت ایجاد زیرساختهای لازم، مدتی تعیین شده که به جهت اهمیت موضوع به آن اشاره می شود.

مطابق ماده ۶ اصلاحی تعیین شرایط صدور دسته چک، محاسبه سقف اعتبار و موارد مندرج در برگه چک مانند هویت صاحب حساب منوط به تهیه دستورالعملی است که ظرف یک سال پس از لازم الاجرا شدن این قانون باید توسط بانک مرکزی انجام شود.

طبق تبصره ۲ ماده ۶ اصلاحی صدور چک موردی نیز یک سال پس از لازم الاجرا شدن این قانون برای برداشت مستقیم از حساب توسط اشخاص فاقد دسته چک امکانپذیر است. به موجب تبصره الحاقی به ماده یک قانون صدور چک الکترونیکی یک سال پس از لازم الاجرا شدن این قانون و فراهم شدن اقدامات لازم جهت امکان صدور چک الکترونیکی و تهیه دستورالعملهای لازم توسط بانک مرکزی است.

بر مبنای ماده ۷ قانون اصلاحی که به موجب آن تبصره یک ماده ۲۱ اصلاح شده است مقرر شده که پس از دو سال از تاریخ لازم الاجرا شدن این قانون امکان دریافت، صدور و استفاده از چک موردی برای افراد ورشکسته، معسر و دارای چک برگشتی رفع سوء اثر نشده وجود نداشته باشد. بدیهی است این امر به معنی امکان صدور دسته چک به رغم ممنوعیت های قانونی مندرج در قانون صدور چک برای صادرکنندگان چک بلامحل یا از حساب مسدود نیست.

خوکلای، محمد مهدی، بررسی نوآوری های قانون جدید صدور چک اصلاحی سال ۱۳۹۷، چاپ اول، مکتوب آخر، تهران، زمستان ۱۳۹۷، ص ۳۴

مطابق تبصره یک ماده ۲۱ مکرر الحاقی تسویه چک های صادره دو سال پس از لازم الاجرا شدن این قانون صرفاً از طریق سامانه چکاوک امکانپذیر است به این ترتیب بعد از انقضای مهلت یادشده امکان مراجعه حضوری و اخذ مبلغ نقدی چک توسط اشخاص وجود ندارد.

اجرای سایر مقررات اصلاحی از جمله آثار صدور چک بلامحل نسبت به اصیل و نماینده جهت مسدود نمودن حسابها، کارت های بانکی، درخواست صدور اجرائیه از دادگاه صالح و ... تابع اصل کلی مندرج در ماده ۴ قانون مدنی است. بر مبنای مقررات مورد اشاره پس از لازم الاجرا شدن قانون قابلیت اجرایی دارد.

مطابق ماده ۶ اصلاحی مدت اعتبار دسته چک نیز از تاریخ تسلیم آن به صاحب حساب سه سال می باشد. با سپری شدن مدت یادشده هرچند چک تحت شمول مقررات اصلاحی نیست، اما بر مبنای مقررات قانون تجارت و سایر قوانین، دارنده چک از مساعدتهای قانونی پیشین اعم از درخواست تأمین خواسته بدون تودیع خسارت احتمالی (بند ج ماده ۱۰۸ ق.آ.د.م و ماده ۲۹۲ ق.ت)، مسوولیت تضامنی امضاکنندگان چک (ماده ۲۴۹ ق.ت)، درخواست صدور اجرائیه از اجرای ثبت (ماده ۲ ق.ص.چ و مواد ۱۸۳ به بعد آیین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا) و مواد ۱۱۰ و ۱۴۵ ق.آ.د.م بهره مند است. علاوه بر این مطابق بند «و» تبصره ۳ ماده ۵ مکرر، با سپری شدن سه سال از تاریخ صدور گواهینامه عدم پرداخت و عدم طرح دعوای حقوقی یا کیفری در مورد چک توسط دارنده، از چک، رفع سوء اثر می شود.

۲-۱ اصل اعتبار مقررات قانون تجارت و قانون صدور چک

عنوان اصلاح قانون صدور چک حکایت از آن دارد که قانونگذار مبنا و چارچوب قوانین قبلی را قبول داشته و بر این مبنای اصلاحاتی را در قوانین قبلی به موجب اصلاحات جدید مد نظر داشته و نسبت به اعمال آن اقدام نموده است. هرچند ممکن است گفته شود که برخی تغییرات موجب فروریختن یا تزلزل در ارکان قانون صدور چک و قانون تجارت شده است به این جهت این تغییرات دیگر اصلاح نیست بلکه به واقع یک نوع دگرگونی است. چرا که به عنوان مثال قانونگذار با سخت تر نمودن اخذ دسته چک پا را از دگرگونی هم فراتر گذاشته و در صدد حذف صورت مسئله است تا در فکر چاره جویی نسبت به معضل صدور چک بلامحل و دعوای ناشی از آن و زندانیان مربوط به صدور چک بلامحل اعم از کیفری یا حقوقی. چه آنکه اخذ، صدور و انتقال چک به عنوان الفبای حقوق حاکم بر اسناد تجاری و به عنوان پرکاربردترین سند تجاری دچار دگرگونی شده است به نحوی که شرایط و مراحل اخذ دسته چک بسیار سخت شده است به گونه ای که چه بسا بیش از ۵۰٪ اشخاصی که تاکنون دسته چک دارند، بر مبنای سامانه ملی اعتبار سنجی موضوع ماده ۵ قانون اصلاحی صدور چک دیگر قادر به اخذ دسته چک نشوند. به این ترتیب و بدون شک هرچند آمار صدور چک بلامحل کاهش چشمگیری خواهد داشت، اما تبعات این موضوع به شیوه های دیگری و چه بسا با وقوع جرایم در فضای اینترنت خود را نشان دهد. از طرف دیگر با پیش بینی درخواست اجرائیه در ماده ۲۳ و شبهه عدم اعتبار ظهنویسی و لزوم ثبت انتقال چک در سامانه صیاد به نام منتقل الیه در تبصره یک ماده ۲۱ مکرر با منتفی نمودن ظهنویسی در حقیقت مبانی و ارکان حاکم بر اسناد تجاری شامل اصل استقلال امضاها، وصف تجریدی بودن اسناد تجاری و اصل قابل طرح نبودن دفاعیات و ایرادات مربوط به روابط پیشین در مطابق دارنده با حسن نیت سند تجاری که فرع بر انتقال چک از طریق ظهنویسی و ایجاد مسوولیت تضامنی برای هر امضاکننده سند تجاری مطابق ماده ۲۴۹ ق.ت است را منتفی نموده است و صرفاً اصل بقای رابطه حقوقی منشأ به اعتبار خود باقی است.

به این جهت برخی صاحب نظران با انتقاد از لزوم ثبت انتقال چک در سامانه صیاد مطابق تبصره یک ماده ۲۱ مکرر، معتقدند که ثبت انتقال چک در سامانه صیاد فاقد آثار ناشی از انتقال از طریق ظهنویسی و از جمله مسوولیت تضامنی، ایجاد مبانی و ارکان حاکم بر اسناد تجاری مانند اصل استقلال امضاها، اصل مساعدت از دارنده باحسن نیت و وصف تجریدی در اسناد تجاری

- برای ملاحظه ویژگیها و اصول حاکم بر اسناد تجاری به عنوان سیستم پرداخت و از منظر اقتصادی و کارکردگرایانه بنگرید: عبدالپیورفرد، ابراهیم، فتوح یراد، علی، تجزیه و تحلیل اسناد تجاری به عنوان سیستم پرداخت، دو فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی، دانشگاه فردوسی، سال بیست و سوم، شماره ۹، صص، ۱۱۷- ۱۳۵

است. بر این مبنا انتقال در سامانه صرفاً یک نوع انتقال مدنی به شمار می آید و برای انتقال دهنده تعهد براتی و در نتیجه مسئولیت تضامنی مطابق ماده ۲۴۹ ق.ت و مبانی و ارکان حاکم بر اسناد تجاری ایجاد نمی شود.

با وجود این هر چند نخستین مسئله مورد اشاره قابل توجه است اما مبانی و ارکان حاکم بر اسناد تجاری، ویژگیهای حقوقی اسناد تجاری و مزایای قانونی حاکم بر این اسناد از جمله مسئولیت تضامنی مسئولان سند تجاری در مطابق دارنده (ماده ۲۴۹ ق.ت)، درخواست صدور قرار تأمین خواسته نسبت به چکی که در مهلت های مقرر قانونی گواهی عدم پرداخت صادر و علیه امضاکنندگان طرح دعوا شده (بند ج ماده ۱۰۸ ق.آ.د.م و ماده ۲۹۲ ق.ت)، انتخاب یک حوزه قضایی از بین دو یا چند حوزه قضایی جهت طرح دعوا یا درخواست صدور اجرائیه و سایر امتیازات قانونی با وجود اصلاحات مورد اشاره به قوت و اعتبار خود باقی است. به ویژه که انتقال سند در وجه شخص معین با امضای ظهر آن ممکن بوده و بدون امضای دارنده تبعات ناشی از ماده ۱۴ قانون صدور چک را برای دارنده در پی خواهد داشت، هر چند که لازم است توسط دارنده مراتب انتقال در سامانه صیاد ثبت شود. به بیان دیگر، ثبت انتقال دارنده را از ادعاهای مطروحه توسط ذینفع مورد ادعا مطابق ماده ۱۴ مصون نگاه نمی دارد. به این ترتیب، مطمئن ترین راه ظهورنویسی و سپس ثبت انتقال در سامانه است که در این صورت، مسئولیت تضامنی و مبانی و ارکان حاکم بر اسناد تجاری بر چنین چکی حکم فرما خواهد بود. در تأیید این استدلال می توان به نظریه مشورتی کمیسیون قوانین تجارت اداره کل حقوقی قوه قضائیه استناد نمود که به موجب آن: «وضع ماده ۲۳ قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷/۸/۱۳ امتیازی است برای دارنده چک که بدون رسیدگی و تشریفات دادرسی درخواست اجرای مفاد چک را از دادگاه صالح بنماید. بنابراین، دلالتی بر نسخ ماده ۲۴۹ قانون تجارت که بیانگر قواعد مسئولیت تضامنی صادرکنندگان اسناد تجاری است، ندارد. در نتیجه امکان مراجعه دارنده به ظهورنویس مطابق مقررات مربوط به قوت خود باقی ۱۷۱ است.» به این ترتیب و با توجه به اینکه رویکرد قانونگذار مساعدت^۳ از دارنده چک و پیشبینی راهکارهای جدید جهت جلوگیری از صدور چک بلامحل و تسریع و تسهیل وصول مبلغ چک توسط دارنده است، محروم کردن دارنده چک از مزایای قانونی قبلی که نه به نحو تصریح و نه به نحو تلویحی نسخ نشده است، خلاف مبانی و ارکان حاکم بر تفسیر و اهداف مقنن در مساعدت از دارنده چک است. بنابراین دیدگاه مطروحه مبنی بر حاکمیت قواعد انتقال مدنی در مورد چک قابل دفاع نیست.

علاوه بر استدلال یادشده، نکته قابل توجه اینکه مطابق ماده ۱۱ قانون اصلاحی تصریح شده است که مواد ۴، ۵، ۶ و ۲۳ قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵/۴/۱۶ لغو می شود و بدیهی است که قانونگذار با وجود در مقام بیان بودن، اشاره ای به نسخ سایر مقررات ننموده است و این امر خود بیانگر بقاء مقررات مورد اشاره می باشد. هرچند بر مبنای رویه پیشین، قانونگذار عمدتاً از نسخ قوانین قبلی یا برخی مواد، استفاده می نمود ولی در قانون اخیر از واژه لغو در مورد برخی مواد استفاده نموده است که بر مبنای مفهوم آن سایر مواد قانون صدور چک و مقررات قانون تجارت به قوت خود باقی است، مگر آنکه بتوان بر مبنای قواعد حاکم بر تفسیر قائل به نسخ ضمنی یا تخصیص برخی احکام و مقررات پیشین شد.

۳-اممانعت و جلوگیری از دسترسی اشخاص فاقد اعتبار به دسته چک

بر مبنای قانون صدور چک و دستورالعمل حاکم بر افتتاح حساب جاری، داشتن دسته چک منوط به داشتن حساب جاری است. بر این مبنا کلیه اشخاص حقوقی و اشخاص حقیقی دارای پروانه کسب صرف نظر از میزان اعتبار می توانند دسته چک اخذ نموده و با هر مبلغی که بخواهند نسبت به صدور چک اقدام نمایند. و در فرض داشتن چک برگشتی نیز با اخذ رضایت محضری از هر شخصی ولو اینکه دارنده چک نباشد نسبت به رفع سوء اثر از چک و سوابق خود اقدام و بانک نیز نسبت به صدور دسته چک اقدام می نماید. هرچند در عمل این قانون نیز با وجود مراتب مورد اشاره جهت رفع سوء اثر از چک به

نظریه ۷/۹۷/۲۸۵۵ مورخ ۱۳۹۷/۱۱/۱۰ اداره کل حقوقی قوه قضائیه در پاسخ به استعلام ۹۰۱۶/۹۳۲/۳۴۰۰۱ مورخ ۱۳۹۷/۱۰/۱۵ دادگستری شهرستان چادگان .

- عبدی پورفرد، ابراهیم، حقوق تجارت، اسناد تجاری، جلد سوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۷، ص ۴۰۷

درستی اجرا نمی شود. اما مطابق ماده ۵ اصلاحی قانون صدور چک، درخواست و اعطای دسته چک مستلزم طی مراحل خاصی است. بر مبنای این ماده، اعطای دسته چک به اشخاص حقیقی و حقوقی منوط به وجود و تحقق چند شرط است:

اولاً: ارائه دسته چک از سوی بانک به مشتریان صرفاً از طریق سامانه صدور یکپارچه چک (صیاد) نزد بانک مرکزی امکانپذیر است و بانک نمی تواند مانند روش کنونی نسبت به تخصیص دسته چک به متقاضی اقدام نماید.

ثانیاً: بانک متقاضی صدور دسته چک مکلف است از سامانه نظام هویت سنجی الکترونیکی بانکی استعلام نماید تا از نبودن منع قانونی نسبت به متقاضی اخذ دسته چک اطمینان حاصل نماید. چراکه اشخاص ورشکسته، معسر و یا دارای چک برگشتی رفع سوء اثر نشده مطابق ماده ۲۱ مکرر اصلاحی از دریافت دسته چک محروم می باشند.

ثالثاً: بانک مکلف است نسبت به دریافت گزارش اعتباری از سامانه ملی اعتبارسنجی موضوع ماده ۵ قانون اعطای تسهیلات و کاهش هزینه های طرح و تسریع در اجرای طرح های تولیدی و افزایش منابع مالی و کارایی بانکها مصوب ۱۳۸۶/۴/۵ یا رتبه بندی اعتباری از مؤسسات موضوع بند ۲۱ ماده ۱ قانون بازار اوراق بهادار جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۴/۹/۱ اقدام نماید.

رابعاً: بانک بر مبنای نتایج دریافتی و بر مبنای سقف اعتبار متقاضی می تواند نسبت به اعطای دسته چک به وی اقدام نماید تا از صدور چک بیش از اعتبار متقاضی جلوگیری شود. هرچند هیچ ضابطه مشخص و اطمینان بخشی در مورد بقای اعتبار متقاضی به عنوان یک امر قابل تغییر وجود ندارد. البته بر مبنای قسمت اخیر این ماده شرایط دریافت دسته چک، نحوه محاسبه سقف اعتبار متقاضی و موارد مندرج در دسته چک مانند هویت صاحب حساب، مطابق دستورالعملی است که ظرف یک سال پس از لازم الاجرا شدن این قانون توسط بانک مرکزی تهیه می شود و به تصویب شورای پول و اعتبار می رسد. با وجود این، ایراد مربوط به بقای اعتبار دارنده دسته چک جهت جلوگیری از صدور چک بلامحل به عنوان یک امر حادث وجود داشته و امکان جلوگیری از صدور چک وجود ندارد چرا که نمی توان گفت اموال دارنده دسته چک وثیقه صدور چکهای احتمالی در آینده است و مالک حق انتقال اموال به غیر را ندارد.

۴-۱- ضمانت اجرای کیفی گرفتن دسته چک بواسطه متقاضیان فاقد اعتبار

بر مبنای تبصره ۳ الحاقی به ماده ۶ اصلاحی، «هر شخصی که با توسل به شیوه های متقلبانه مبادرت به دریافت دسته چکی غیر متناسب با اوضاع مالی و اعتباری خود یا دریافت آن توسط دیگری را تسهیل نماید، به مدت سه سال از دریافت دسته چک، صدور چک جدید و استفاده از چک موردی محروم و به جزای نقدی درجه پنج قانون مجازات اسلامی محکوم می شود و در صورتی که عمل ارتكابی منطبق با عنوان مجرمانه دیگری با مجازات شدیدتر باشد، مرتکب به مجازات آن جرم محکوم می گردد.»

با توجه به اینکه هدف از تصویب مقررات اصلاحی، پیشگیری از صدور چک بلامحل و مساعدت حداکثری از دارنده چک است تا چک به عنوان ابزار پرداخت در کارکرد اولیه خود مورد استفاده و ایفای نقش نماید، منطقی است که نباید به راحتی اشخاص فاقد اعتبار به دسته چک دست یابند. از این رو اگر شخصی با توسل به شیوه های متقلبانه که بیانگر سوء نیت وی در بردن مال غیر با استفاده از چک می باشد، موفق به اخذ دسته چک شود به مجازات مقرر قانونی محکوم خواهد شد. به نظر می رسد جرم مورد اشاره از جرایم غیر قابل گذشت باشد چراکه اصل بر غیر قابل گذشت بودن هر جرمی است مگر اینکه قانونگذار خلاف آن را تصریح نموده باشد. به همین جهت در تبصره یک ماده ۱۰۰ قانون مجازات اسلامی ضابطه جرم قابل گذشت تعیین شده است. در حالی که اخذ دسته چک غیر متناسب با اوضاع و احوال مالی و اعتباری عنصر مادی این جرم را تشکیل می دهد و در این مورد چه بسا چکی هنوز صادر و منتهی به گواهینامه عدم پرداخت نشده باشد تا شاکی خصوصی وجود داشته باشد. از سوی دیگر در مورد جرایم مربوط به صدور چک بلامحل هرچند سوابق تقنینی بیانگر قابل گذشت بودن جرم صدور چک بلامحل است اما با توجه به عدم اشاره به قابل گذشت بودن این جرم در قانون اصلاحی چک، این موضوع نه تنها کمکی به حل این مشکل نمی کند بلکه بر عکس با توجه به اهداف قانونگذار در مساعدت از دارنده چک، جرم مورد اشاره ناظر به اخذ دسته چک بر خلاف میزان اعتبار یا بیش از میزان اعتبار و اوضاع و احوال مالی شخص و صرفنظر از صدور یا عدم

صدور چک است. علاوه بر این، با توجه به اینکه تسهیل کنندگان اخذ دسته چک توسط اشخاص فاقد اعتبار نیز مجرم بوده در حالی که در مورد ایشان بحث صدور چک بلامحل و قابل گذشت بودن یا نبودن این جرم مطرح نیست. مضافاً اینکه در مورد این جرم ضرورت وجود شاکی خصوصی نیز شرط است در حالی که در مورد این جرم وجود شاکی خصوصی منتفی است. بنابراین جرم یادشده در زمره جرایم غیر قابل گذشت جای می گیرد.

۵-۱ شرایط مبنایی صدور چک در قانون اصلاح قانون صدور چک

با توجه به اینکه صدور سند تجاری و از جمله چک یک عمل حقوقی مبتنی بر یک فرایند سه مرحله ای (تنظیم، امضاء و تسلیم) محسوب می شود، لذا شرایط مبنایی (به تعبیر ماده ۱۹۰ قانون مدنی) یا در حقیقت ارکان ایجاد عمل حقوقی (طرفین، اهلیت ایشان، مبلغ و امضاء) ضرورت دارد. علاوه بر شرایط مورد اشاره و سایر شرایط مقرر در مواد ۳۱۰ و ۳۱۱ قانون تجارت، بر مبنای ماده ۶ قانون اصلاحی لزوم تخصیص شناسه یکتا، سقف اعتبار و ثبت چک در سامانه صیاد نیز به شرایط صدور چک مشمول قانون اصلاحی افزوده شده است. علاوه بر این مدت اعتبار چک جهت شمول مقررات قانونی از تاریخ اعطای دسته چک حداکثر سه سال تعیین شده است.

۶-۱ پیش بینی صدور چک الکترونیکی در قانون اصلاح قانون صدور چک

بر مبنای تبصره الحاقی به ماده یک قانون صدور چک (مطابق ماده یک قانون اصلاحی جدید)، قوانین و مقررات مرتبط با چک حسب مورد راجع به چک هایی که به شکل الکترونیکی صادر می شوند نیز لازم الرعایه است. بر این مبنا، مقررات قانون تجارت اعم از شرایط مبنایی و شکلی صدور چک در مواد ۳۱۰ و ۳۱۱، مسئولیت تضامنی موضوع ماده ۲۴۹، درخواست صدور قرار تأمین خواسته موضوع ماده ۲۹۲ ق.ت و بند «ج» ماده ۱۰۸ قانون آیین دادرسی مدنی، انواع چک مقرر در ماده یک قانون صدور چک، ضمانت اجرای ثبتی، اخذ خسارت تأخیر تأدیه از تاریخ چک، ضمانت اجرای کیفری و حقوقی نسبت به صادرکننده و صاحب حساب و سایر مسئولان سند در صورت وجود، مقررات قانون تجارت الکترونیک و... از جمله مواردی است که به اقتضای مورد، نسبت به این چکها قابل اعمال خواهد بود.

به هر حال صدور و انتقال چک الکترونیکی، مستلزم فراهم نمودن امکانات سخت افزاری و نرم افزاری بوده و علاوه بر این، برای صدور و انتقال چک الکترونیکی، انجام امور آموزشی و پیش بینی امور امنیتی ضروری است. با فراهم شدن شرایط صدور چک الکترونیکی، صدور آن بر خلاف چک سنتی (کاغذی) هر چند از نظر وجود شرایط ماهوی و شکلی و ماهیت عمل حقوقی تا حدود زیادی یکسان است و از این حیث ماهیت آن از هر جهت یکی است، ولی صدور و انتقال چک الکترونیکی از دو جهت با چک سنتی متفاوت است. به نظر برخی، در صورتی که از اسناد تجاری الکترونیکی (برات، سفته و چک) به عنوان ابزار پرداخت استفاده شود، زمان پرداخت در آن تفاوتی با اسناد تجاری کاغذی ندارد. ولی دو تفاوت عمده و مهم میان چک الکترونیکی و چک کاغذی وجود دارد؛ اول، از جهت وجود یا عدم وجود محل یکی از مشکلات عمده چک های کاغذی این است که به صورت بلامحل صادر می گردد و یا در صورت وجود محل نیز امکان برداشت سریعتر آن و یا صدور دستور عدم پرداخت از سوی صادرکننده یا ذی نفع وجود دارد. در حالی که در مورد چک های الکترونیکی امکان صدور چک بلامحل وجود ندارد. زیرا سیستم های صدور چک الکترونیکی به نحوی طراحی شده است که بانک پرداخت کننده هنگام صدور چک، مبلغ مندرج در آن را در صورتی که در حساب صادرکننده وجود داشته باشد تأیید می کند. و در صورتی که مبلغ ذکر شده در حساب صادر کننده موجود نباشد، سامانه از ادامه فرایند صدور چک خودداری خواهد نمود. دوم، از جهت صدور چک وعده دار، در مورد چک های کاغذی و یا هر سند تجاری دیگر، امکان درج تاریخ مقدم و مؤخر در آن به عنوان تاریخ صدور و پرداخت وجود دارد،

- عبدی پور فرد، همان ص ۹۷۳

فتحی راد، علی، حقوق دارنده چک و نوآوری های قانون اصلاحی صدور چک، شماره ۱۸، فصلنامه وکیل مدافع، تهران، بهار ۱۳۹۸، ص ۸۵

صباغیان، حسین، ویژگی و مزایای اسناد تجاری، چاپ اول، جنگل جاودانه، تهران، ۱۳۹۶. ص ۷۴

در حالی که در اسناد تجاری الکترونیکی و ۷۵ به ویژه چک الکترونیکی امکان صدور چک با تاریخ مقدم بر صدور وجود ندارد. نه تنها امکان صدور چک با تاریخ مقدم و موخر وجود ندارد، بلکه حتی ساعت صدور چک هم قید و امکان تغییر در آن وجود ندارد.^۸

علاوه بر این تفاوت های دیگری نیز بین این اسناد وجود دارد. یکی از جهت تاریخ صدور چک که امکان تغییر و تحریف آن به ویژه مبلغ چک وجود ندارد. دوم از این حیث که ضرورت دارد تمام ارکان و شرایط صدور و انتقال وجود داشته باشد و از این جهت دعاوی مربوط به سفید امضا بودن، جعل و تزویر، سرقت و مفقودی در چک و غیره را به شدت کاهش می دهد. صدور اسناد تجاری الکترونیک در دنیای امروز امری اجتنابناپذیر است و لاجرم باید زمینه اجرای آن را فراهم کرد. البته قانونگذار در سال ۱۳۸۲ در ماده ۷ قانون تجارت الکترونیکی فی الجمله اعتبارات را به رسمیت شناخته و به امضای الکترونیک، تمام اعتبار امضای سنتی را اعطا کرده است. انتظار می رفت از همان زمان دولت زیرساخت های لازم جهت عملیاتی شدن صدور اسناد تجاری الکترونیک را فراهم کند و به موازات آن، نظام تقنینی نیز نسبت به تدوین قوانین مربوطه اقدام کند که متأسفانه اقدام مؤثری صورت نگرفت. شاید مهم ترین اقدام تقنینی در این خصوص، قانون اصلاح قانون صدور چک اخیرالتصویب باشد که با الحاق یک تبصره به ماده یک قانون صدور چک، ضمن شناسایی صریح چک الکترونیک، بانک مرکزی را مکلف به تدارک الزامات در قالب صدور دستورالعمل هایی کرده است. البته هنوز بستر امضای دیجیتال فراهم نیامده و عملیاتی شدن صدور چنین چک هایی نیازمند زمان است.^۹

۷-۱ پیش بینی صدور چک موردی در قانون اصلاح قانون صدور چک

چک موردی در مقررات اصلاحی قانون صدور چک تعریف نشده است اما بر مبنای مفهوم تبصره ۲ ماده ۶ اصلاحی در تعریف آن می توان گفت: چک موعده داری است که بدون نیاز به اعتبارسنجی و رتبه بندی اعتباری به اشخاص فاقد دسته چک اعطا شده و امکان برداشت از حساب شخص را به ذی نفع معین فراهم میکند. در صورتی که موجودی کافی برای پرداخت مبلغ وجود نداشته باشد، صاحب حساب تا زمان پرداخت دین مشمول ضمانت اجرای مقرر در بندهای (الف) تا (د) ماده ۵ مکرر این قانون و محرومیت از دریافت دسته چک، صدور چک جدید و استفاده از چک موردی می شود. نکته قابل توجه در مورد چک موردی آن است که قانونگذار در تبصره ۲ ماده ۶ از عبارت «ابزار پرداخت وعده دار» استفاده نموده است. بر این مبنای ممکن است گفته شود قانونگذار بر خلاف کارکرد چک که به عنوان ابزار پرداخت نقدی ایجاد و مورد استفاده قرار می گیرد و همچنین بر مبنای ماده ۳۱۱ قانون تجارت که مقرر داشته پرداخت وجه نباید وعده داشته باشد، بر مبنای عرف استفاده از چک به صورت وعده دار جامه عمل پوشانده و ابتدا در صدر ماده ۳ و ۳ مکرر اصلاحی قانون صدور چک در سال ۱۳۸۲ عبارت تاریخ صدور چک به عبارت مندرج در آن تغییر یافت که بر این مبنای به نظر برخی، قانونگذار چک را به عنوان ابزار پرداخت موعده دار پذیرفته است و بر این مبنا قائل به نسخ ضمنی قسمت اخیر ماده ۳۱۱ ق.ت. شده اند. اما در مقابل به نظر برخی دیگر، موعده دار نبودن از شرایط صدور چک به شمار می آید.

در تایید این نظریه می توان گفت که قانونگذار در قانون صدور چک و قانون اصلاحی اخیر در صدد بیان شرایط صدور چک نبوده و صرفاً در رابطه با چک موردی از آن به عنوان ابزار پرداخت موعده دار استفاده نموده است در غیر این صورت بایستی به طور کلی از چک به عنوان ابزار پرداخت غیر نقدی و وعده دار استفاده می نمود. عقیده به نسخ قسمت اخیر ماده ۳۱۱ سبب می شود که چک از کارکرد اولیه خود به عنوان ابزار پرداخت نقدی و از جایگاه یک سند تجاری با مشخصه ها و مبنای و ارکان خاص حاکم بر آن به یک ابزار بانکی تنزل یابد.^{۱۰}

ساردوئی نسب، محمد و طاهری، احد، اسناد تجاری الکترونیکی، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۳، صص ۱۹۷ - ۱۹۶.

الزامات، ضوابط و فرایندهای اجرایی چک الکترونیکی مصوبه بانک مرکزی اسفند ۹۷

عبدی پور، همان، ص ۲۲۳.

اسکینی، ربیعا، (۱۳۹۸) نظریات ابرازی در مورد اصلاحات اخیر قانون صدور چک.

۸-۱ ممنوعیت صدور چک در وجه حامل و ظهرونیسی سنتی در قانون اصلاح قانون صدور چک

بر مبنای ماده ۳۱۲ قانون تجارت، چک ممکن است در وجه حامل یا شخص معین یا به حواله کرد باشد. پیش بینی صدور چک در وجه حامل منطقی است چه آنکه چک به عنوان ابزار پرداخت نقدی است و با صدور آن دارنده نسبت به پرداخت بدهی خود که ناشی از رابطه حقوقی پایه است، اقدام می کند. این امر با صدور چک در وجه حامل با یا بدون حواله کرد نیز تحقق می یابد.

اما بر مبنای قسمت اخیر ماده ۲۱ مکرر اصلاحی قانون صدور چک، صدور هر برگه چک مستلزم ثبت هویت دارنده، مبلغ و تاریخ مندرج در چک برای شناسه یکتای برگه چک توسط صادرکننده بوده و امکان انتقال چک به شخص دیگر تا قبل از تسویه آن، با ثبت هویت شخص جدید برای همان شناسه یکتای چک امکانپذیر است. بر این مبنا قانونگذار مانند برات صدور چک در وجه حامل را ممنوع اعلام نموده است و ضمانت اجرای عدم رعایت این مهم و عدم ثبت مالکیت دارنده در سامانه صیاد را خروج این گونه چکها از مقررات قانون صدور چک دانسته و علاوه بر این بانکها نیز از پرداخت وجه چنین چکی به دارنده منع شده اند. با وجود این ممنوعیت های یادشده سبب خروج چک از مقررات قانون تجارت و سایر امتیازات قانونی ناظر بر چک و مبنای و ارکان حاکم بر سند تجاری نخواهد بود. علاوه بر این، مطابق تبصره یک ماده مذکور، پشت نویسی چک به صورت حامل ممنوع بوده و علاوه بر این برای بهره مندی دارنده از مساعدت های قانونی اخیر لازم است مراتب انتقال در سامانه صیاد ثبت و به این ترتیب ثبت مراتب انتقال در سامانه صیاد جایگزین پشت نویسی چک خواهد بود. دقت در مفاد تبصره یادشده بیانگر این است بر خلاف آنچه در تفسیر این تبصره بیان می شود پشت نویسی چک به صورت در وجه حامل ممنوع اعلام شده است نه اینکه مبنای ظهرونیسی چک فاقد اعتبار باشد. در حقیقت منتقل الیه چک جهت بهره مندی و شمول مقررات این قانون نسبت به او لازم است که بعد از درج نام وی در ظهر چک مراتب انتقال در سامانه صیاد ثبت شود.

۹-۱ پیامدهای صدور چک بلامحل در قانون اصلاح قانون صدور چک

بر خلاف مقررات پیشین مربوط به صدور چک بلامحل که ضمانت اجرای حقوقی (طرح دعوای حقوقی و درخواست اجرائیه ثبتی) و کیفری مقرر شده بود، مطابق صدر ماده ۴ اصلاحی در صورتی که چک به هر علتی از علل مندرج در ماده (۲) پرداخت نگردد، بنا به درخواست دارنده چک گواهی عدم پرداخت صادر و علاوه بر این تکالیف و مسئولیت هایی به موجب مواد ۵ مکرر برای بانکها و مؤسسات مالی و اعتباری و به تبع آن حقوقی برای دارنده پیش بینی شده است که به جهت اهمیت موضوع طی چند بند مورد اشاره قرار می گیرد.

۱۰-۱ ثبت مراتب عدم پرداخت در سامانه یکپارچه بانک مرکزی به درخواست دارنده چک در قانون اصلاح**قانون صدور چک**

بانک بنا به درخواست دارنده چک مکلف است فوراً غیر قابل پرداخت بودن چک را در سامانه یکپارچه بانک مرکزی ثبت نماید. با توجه به ضمانت اجرای شدیدی که عدم پرداخت چک برای صادرکننده در پی دارد، منطقی است که ثبت مراتب غیرقابل پرداخت بودن چک در سامانه مذکور به درخواست دارنده موکول شود و بانک رأساً حق چنین اقدامی نداشته باشد. به نظر می رسد در فرض ثبت عدم پرداخت چک در سامانه و به تبع آن اعمال موارد مندرج در ماده ۵ از سوی سایر بانکها و مؤسسات مالی و اعتباری، امکان طرح دعوای مسئولیت مدنی برای صادرکننده در مطابق بانک وجود داشته باشد.

۱۱-۱ صدور گواهینامه عدم پرداخت دارای کد رهگیری به درخواست دارنده چک در قانون اصلاح قانون صدور چک

در صورت صدور چک غیر قابل پرداخت، به درخواست دارنده چک، بانک مکلف است نسبت به صدور گواهینامه عدم پرداخت اقدام نماید. در این گواهینامه مشخصات چک، هویت و نشانی کامل صادرکننده قید و علت یا علل پرداخت تصریح و با درج کد رهگیری در آن توسط شعبه امضاء و مهر شده، تسلیم متقاضی می گردد. نکته مهم و قابل توجه این است که بر خلاف قانون

فتوحی راد، علی، حقوق دارنده چک و نوآوری های قانون اصلاحی صدور چک، شماره ۱۸، فصلنامه وکیل مدافع، تهران، بهار ۱۳۹۸، ص ۸۹

قدیم در این گواهینامه ضرورت دارد علاوه بر درج کد رهگیری، مهر شخص حقوقی (بانک صادرکننده گواهینامه) نیز در آن نقش بندد و الا به آن در مراجع قضایی و ثبتی ترتیب اثر داده نمی شود. (ذیل پاراگراف نخست مواد ۴ و ۵ اصلاحی)

۱۲-۱۱ ایجاد مسئولیت مدنی برای بانکها و مؤسسات اعتباری در قانون اصلاح قانون صدور چک

پس از ثبت غیر قابل پرداخت بودن چک در سامانه یکپارچه بانک مرکزی، مراتب توسط سامانه به صورت برخط به تمام بانکها و مؤسسات اعتباری اطلاع داده می شود تا بانکها و مؤسسات اعتباری ظرف بیست و چهار ساعت و تا زمان رفع سوء اثر از چک، ضمانت اجرای مقرر در ماده ۵ مکرر را نسبت به نماینده صادرکننده و صاحب حساب اعمال نمایند. در صورتی که بانکها و مؤسسات اعتباری مطابق تبصره ۵ ماده ۵ مکرر به این تکلیف و سایر تکالیف مندرج در تبصره های آن عمل ننمایند، مسئول جبران خسارات وارده به اشخاص ثالث خواهند بود. در حقیقت با عدم ثبت مراتب در سامانه یکپارچه بانک مرکزی از یک سو، صاحب حساب می تواند نسبت به صدور چک های بلامحل دیگری اقدام نموده و علاوه بر این با مسدود نشدن حساب ها و کارتهای بانکی به صادرکننده امکان برداشت و انتقال وجوه را به جای مسدود نمودن آن و پرداخت به دارنده چک فراهم می آورند. بدیهی است این ترک فعل نه تنها سبب ورود خسارت به دارنده چک برگشتی شده بلکه سبب ورود خسارت به گیرندگان چکهای صادره بعدی توسط چنین شخصی می شود.

علاوه بر مسئولیت مدنی مورد اشاره مطابق ماده ۲۴ الحاقی، تخلف از تکالیف مقرر در این قانون تخلف اداری محسوب و کارمند خاطی و مسئول شعبه حسب مورد به مجازاتهای مقرر در ماده ۹ قانون رسیدگی به تخلفات اداری مصوب ۱۳۷۲/۹/۷ محکوم می شوند. اما نکته عجیب اینکه رسیدگی به تخلفات کارمندان خاطی که ناشی از عدم اجرای این قانون است در صلاحیت بانک مرکزی دانسته شده است. در حالی که ضرورتی به رسیدگی به این موضوع در بانک مرکزی وجود ندارد چرا که گذشته از تراکم پرونده ها و رسیدگی طولانی سبب صرف وقت و هزینه مضاعف برای اشخاص را در پی خواهد داشت.

۱-۱۲-۱ مسدود شدن حساب های صادرکننده و نقل و انتقال وجه

بر مبنای ماده ۵ مکرر، صدور چک بلامحل علاوه بر ایجاد مسئولیت کیفری و حقوقی برای صادرکننده موجب مسدود شدن حسابهای صادرکننده، توقف هر گونه نقل و انتقال وجه، مسدود شدن کارت های بانکی، عدم امکان گشایش اعتبار اسنادی، اخذ تسهیلات و... می شود که به منزله توقف فعالیت اقتصادی بوده و تبعات زیادی تا زمان رفع سوء اثر برای صادرکننده چک دارد. هر چند مطابق تبصره یک در خصوص بنگاههای اقتصادی با تحقق شرایطی امکان عدم اعمال این ممنوعیتها وجود دارد.

به هر حال صدور چک پرداخت نشدنی و ثبت مراتب در سامانه بانک مرکزی آثار و تبعات فوری و شدیدی برای صادرکننده در پی دارد که اشخاص تلاش می کنند که چکی صادر نمایند که منتهی به صدور گواهی عدم پرداخت شود چراکه در غیر این صورت محرومیتهای ذیل را برای ایشان در خواهد داشت:

-عدم افتتاح هر گونه حساب و صدور کارت بانکی جدید؛

-مسدود کردن وجوه کلیه حسابها و کارتهای بانکی به هر مبلغ متعلق به صادرکننده که تحت هر عنوان نزد بانک یا مؤسسه اعتباری دارد به میزان کسری مبلغ چک به ترتیب اعلامی از سوی بانک مرکزی؛
-عدم پرداخت هر گونه تسهیلات بانکی یا صدور ضمانت نامه های ارزی و ریالی؛
-عدم گشایش اعتبار اسنادی ارزی یا ریالی .

۲-۱۲-۱ موارد تعلیق اجرا نسبت به بنگاه های تولیدی و اقتصادی

در تبصره یک ماده ۵ مکرر، اعمال محرومیتهای مقرر در بندهای «الف، ج و د» به استثنای بند «ب» (مسدود کردن وجوه کلیه حسابها و کارتهای بانکی به میزان کسری مبلغ چک) در مورد بنگاههای اقتصادی با وجود شرایط و معیارهایی قابل تعلیق دانسته شده است .

مهمترین شرط تعلیق اجرای بندهای مورد اشاره برای مدت یک سال، ایجاد اختلال در امنیت اقتصادی استان و به طریق اولی در یک منطقه یا کشور است. معیارهای ایجاد اختلال در امنیت اقتصادی نیز اهمیت میزان تولید و صادرات بنگاه اقتصادی و تعداد افراد شاغل در آن است. تشخیص ایجاد اختلال نیز به عهده شورای تأمین استانی است که بنگاه اقتصادی در محدوده آن فعالیت می کند. بدیهی است تشخیص این شورا برای بانکها و مؤسسات اعتباری ارائه دهنده خدمات مورد اشاره لازم الاجرا است.

نکته قابل توجه اینکه تعلیق اجرای محرومیت‌های مقرر، حسب ظاهر عبارت بنگاههای اقتصادی مندرج در این ماده شامل اشخاص حقوقی است و بنگاه اقتصادی شامل اشخاص حقیقی فعال در امور و فعالیت های اقتصادی نمی شود. با وجود این، آنچه در این خصوص مهم بوده و باید ملاک عمل قرار گیرد، معیارهای مورد اشاره است که سبب اخلاص در امنیت اقتصادی استان می شود نه نام و عنوان شخص حقوقی یا حقیقی فعال در امور اقتصادی. بنابراین در فرضی که میزان تولید و اشخاص شاغل نزد شخص حقوقی به میزان و اهمیتی است که عدم مساعدت یا تعطیلی آن سبب اخلاص در امنیت اقتصادی استان مربوطه می شود، نباید هیچگونه تردیدی در مورد تعلیق اجرای موارد مندرج در بندهای «الف، ج و د» به استثنای بند «ب» به خود داد. البته آیین نامه اجرایی این تبصره ظرف سه ماه از تاریخ لازم الاجرا شدن این قانون به پیشنهاد مشترک وزارت امور اقتصادی و دارایی و بانک مرکزی به تصویب هیات وزیران می رسد و باید تا تهیه و تصویب آیین نامه مربوطه جهت شمول موارد تعلیق نسبت به اشخاص حقیقی صبر کرد.

۲ نوآوری های شکلی قانون جدید صدور چک

یکی از مساعدت های ویژه قانونگذار از دارنده چک بلامحل که علاوه بر اینکه راه های حقوقی، کیفری و ثبتی مقرر در قوانین پیشین برای وصول وجه چک برای دارنده به اعتبار خود باقی است، این است که دارنده مطابق ماده ۲۳ اصلاحی می تواند با ارائه گواهی عدم پرداخت از دادگاه صالح، صدور اجرائیه نسبت به کسری مبلغ چک و حق الوکاله وکیل طبق تعرفه قانونی را درخواست نماید. مبنای درخواست صدور اجرائیه از دو امر خارج نیست. یکی از این مبانی دلالت طلب دارنده چک از صادرکننده یا مفروض بودن و بقای دین بر ذمه وی می باشد. به تعبیر بهتر وجود چک در دست دارنده دلالت بر طلب وی از شخصی دارد که اقدام به صدور چک نموده است از این رو نیازی به طرح دعوا و اثبات آن نیست و کسی که خلاف این امر را ادعا می کند باید آن را اثبات نماید. این مفهوم از اقدام قانونگذار در امکان درخواست اجرای چک علیه صادرکننده و صاحب حساب در ماده ۲ قانون صدور چک و مواد ۱۸۳ به بعد آیین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا و طرز شکایت از عملیات اجرایی نیز قابل استنباط است. مبنای دیگری که در این خصوص می توان مورد اشاره قرار داد، تحقق کارکرد چک به عنوان ابزار پرداخت است که سبب می شود دارنده چک با مساعدت قانونگذار هر چه زودتر به طلب خود برسد. بدون شک این مساعدت سبب رواج استفاده از چک می شود. علاوه بر این، جلوگیری از تراکم پرونده های مربوط به مطالبه وجه چک از جمله دلایلی است که سبب شده قانونگذار به این اقدام دست زند. به هر حال با توجه به مقررات مندرج در ماده ۲۳ لازم است شرایط صدور اجرائیه، مرجع صالح، شخصی که علیه او اجرائیه صادر می شود، مبالغ مورد مطالبه، مطالبه خسارت تأخیر تأدیه و... مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۲ شرایط و موانع صدور اجرائیه

بر مبنای ماده ۲۳ قانون اصلاحی وجود چند شرط برای صدور اجرائیه ضرورت دارد و از طرف دیگر وجود برخی موانع نیز در متن چک موجب می شود تا دارنده چک نتواند از دادگاه درخواست صدور اجرائیه نموده و حتی با طرح برخی ادعاها مانع ادامه عملیات اجرایی جهت وصول مبلغ چک گردد. بر این مبنای، شرایط و موانع صدور اجرائیه و همچنین توقیف و جلوگیری از عملیات اجرایی توسط صادرکننده وجود دارد.

۱-۱-۲ شرایط لازم برای صدور اجرائیه

- اسکینی، ربیعا، (۱۳۹۸) نظریات ابرازی در مورد اصلاحات اخیر قانون صدور چک!

ضرورت صدور گواهینامه عدم پرداخت

اولین شرط لازم برای درخواست صدور اجرائیه از دادگاه آن است که چک به جهت کسر یا عدم وجود موجودی یا هر یک از جهات مندرج در ماده ۱۴ پرداخت نشده باشد و نسبت به آن در پی درخواست دارنده چک گواهینامه عدم پرداخت صادر شده باشد.

ضرورت درج کد رهگیری توسط بانک در گواهینامه عدم پرداخت و ممهور نمودن آن

شرط مهم و ضروری دیگر برای امکان درخواست اجرائیه توسط دارنده چک و به تبع آن صدور اجرائیه توسط مرجع صالح آن است که بانک نسبت به تخصیص و درج کد رهگیری در گواهینامه عدم پرداخت اقدام نماید و علاوه بر این، اقدام به ممهور نمودن آن نماید. در این راستا شناسه مندرج در سامانه بانک مرکزی به عنوان کد رهگیری منظور شده و بانکها مکلف به درج کد مذکور در گواهینامه عدم پرداخت می باشند. در صورتی که این مهم از سوی بانک به هر دلیلی انجام نشود، دارنده چک نمی تواند درخواست صدور اجرائیه داشته باشد. اداره حقوقی قوه قضائیه طی نظریه مشورتی به این موضوع اشاره نموده است. بر مبنای بخشی از نظریه ۷/۹۷/۲۶۲۹ مورخ ۱۳۹۷/۱۱/۱۰: «با عنایت به مفهوم مخالف ذیل مواد ۴ و ۵ قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷/۸/۱۳، از تاریخ لازمالاجرا شدن این قانون، چکهایی که مطابق مواد یادشده گواهینامه عدم پرداخت با درج کد رهگیری در آن صادر شده باشد در مراجع قضایی و ثبتی قابل ترتیب اثر است. بنابراین، صدور اجرائیه مطابق ماده ۲۳ این قانون نیز برای چکهایی که مطابق مواد ۴ و ۵ یاد شده برای آن گواهینامه عدم پرداخت با درج کد رهگیری صادر شده است، بلامانع است.»

در ماده ۲ قانون صدور چک و ماده ۱۸۸ آیین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا یکی از شرایط مهم صدور اجرائیه در اجرای ثبت آن است که امضای چک با نمونه امضای صادرکننده در بانک از طرف بانک گواهی شده باشد. در حالی که در ماده ۲۳ چنین شرطی برای صدور اجرائیه از سوی دادگاه لازم دانسته نشده است و این موضوع یکی از تفاوت های مهم صدور اجرائیه در قوانین یادشده می باشد. حسن عمده این تغییر آن است که از سوء استفاده احتمالی اشخاصی که با تغییر امضای خود قصد عدم پرداخت مبلغ چک و ممانعت از اقدامات اجرایی در اداره ثبت را دارند، جلوگیری می نماید.

لازم به ذکر است که بر مبنای مواد ۴ و ۵ مکرر اصلاحی به گواهینامه فاقد کد رهگیری و فاقد مهر شخص حقوقی در مراجع قضایی و ثبتی ترتیب اثر داده نمی شود. با توجه به اطلاق مراجع قضایی و استفاده از کلمه جمع «مراجع»، این مراجع شامل دادسرا و دادگاه کیفری هم می شود. به این ترتیب، یکی از شرایط لازم برای طرح شکایت کیفری، درخواست صدور اجرائیه در دادگاه حقوقی و اجرای ثبت این است که گواهینامه عدم پرداخت دارای کد رهگیری بوده و علاوه بر این ممهور به مهر بانک صادرکننده گواهینامه عدم پرداخت باشد. بدیهی است مهر شخص حقوقی مورد اشاره در ماده ۴ ارتباطی به مهر اشخاص حقوقی صادرکننده چک ندارد چرا که ماده در مقام بیان شرایط صدور گواهینامه عدم پرداخت است نه شرایط صدور چک توسط اشخاص.

مطابق ذیل ماده ۴ اصلاحی علاوه بر شرایط مورد اشاره در گواهینامه عدم پرداخت، ضرورت دارد، مطابقت یا عدم مطابقت امضای صادرکننده با نمونه امضای موجود در بانک (در حدود عرف بانکداری) از طرف بانک گواهی گردد. اما در ماده ۲۳ و سایر مواد اصلاحی ضمانت اجرایی برای عدم وجود مطابقت امضاء یا تصدیق آن توسط بانک برای درخواست و صدور اجرائیه مقرر نشده است. با وجود این، در اجرای ثبت، یکی از شرایط لازم برای صدور اجرائیه طبق ماده ۲ قانون صدور چک و ماده ۱۸۸ آیین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا، ضرورت مطابقت امضای مندرج در چک با نمونه امضای موجود در بانک است.

۲-۱-۲ موانع صدور اجرائیه

با توجه به اینکه در چک و سایر اسناد تجاری، سند موضوعیت داشته و تمام حقوق و تعهدات دارنده و امضاکننده از سند ناشی می شود، وجود برخی شرایط در متن چک سبب می شود تا دارنده نتواند درخواست صدور اجرائیه را مطرح نماید و به تبع آن

- گرامی، حسین، شرح ماده به ماده قانون صدور چک، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۹۷، ص ۹۵

دادگاه نیز در صورت مشاهده موانع مجاز به صدور اجرائیه نمی باشد. این موانع از منطوق و مفهوم مخالف سه بند مورد اشاره در ماده ۲۳ قابل احراز است که عبارتند از:

- ۱- در متن چک وصول آن منوط به تحقق شرطی شده باشد؛
 - ۲- در متن چک قید شده باشد که چک بابت تضمین انجام معامله یا تعهدی است؛
 - ۳- گواهینامه عدم پرداخت به دلیل دستور عدم پرداخت طبق ماده ۱۴ این قانون و تبصره های آن صادر شده باشد.
- با توجه به بندهای مورد اشاره، دارنده چک بر مبنای متن چک یا علت صدور گواهینامه عدم پرداخت نمی تواند درخواست صدور اجرائیه را داشته باشد.

۲-۲ نقش طرح دعوای تضمینی و مشروط بودن چک یا تحصیل مجرمانه چک

در صورتی که هر یک از صادرکننده یا قائم مقام وی مدعی مشروط یا تضمینی بودن چک باشد، می تواند با طرح دعوا نزد مرجع صلاحیتدار درخواست توقیف و ابطال عملیات اجرائی را داشته باشد، بدیهی است صرف طرح دعوا مانع از جریان عملیات اجرائی نخواهد بود؛ مگر اینکه مدعی با ارائه دلایل نسبت به اثبات ادعای خود اقدام کند و برای مرجع قضایی ظن قوی ایجاد شود که ادعای شخص مقرون به صحت است و یا اینکه ادامه عملیات اجرائی ضرر جبران ناپذیر به مدعی وارد نماید که در این صورت دادگاه با اخذ تأمین مناسب، قرار توقیف عملیات اجرائی را صادر می کند. اما قانونگذار نوع، میزان و مدت تأمین را مشخص ننموده است. به نظر می رسد نوع تأمین می تواند وجه نقد، ضمانتنامه بانکی و هر نوع مال منقول و یا غیر منقولی باشد که بتوان در فرض رد ادعای مدعی از محل آن مبلغ مورد ادعای دارنده چک و خسارت وارده به وی را جبران نمود. میزان تأمین نیز بایستی علاوه بر مبلغ چک به میزان خسارت ناشی از تأخیر در پرداخت مبلغ چک و سایر خسارات و هزینه های وارده بر شخص باشد. مدت تأمین نیز به نظر بایستی تا پایان صدور حکم قطعی از مرجع قضایی باشد و صرف صدور حکم در مرحله نخستین مبنی بر رد دعوای مدعی برای رفع اثر از تأمین اخذ شده کفایت نمی کند چراکه ممکن است در مرحله تجدیدنظر رأی نقض و حکم به اثبات ادعای مدعی صادر شود. در فرضی که دلیل ارائه شده از سوی صادرکننده جهت اثبات ادعای تضمین یا مشروط بودن چک، سند رسمی باشد، دادگاه باید بدون اخذ تأمین قرار توقیف عملیات اجرائی را صادر نماید. علاوه بر این بر مبنای قسمت اخیر ماده ۲۳ در صورتی که شخص مدعی مفقود شدن چک بوده و دادگاه دلایل ارائه شده را قابل قبول بداند به نحو مورد اشاره اقدام خواهد نمود. ضمن اینکه به دعوای موضوع این ماده خارج از نوبت باید رسیدگی شود.

۳-۲ طرح شکایت تحصیل مجرمانه چک از سوی مدعی

در راستای مفاد ماده ۱۴ ق.ص.چ و مطابق ماده ۲۳ اصلاحی در صورتی که صادرکننده یا قائم مقام وی مدعی تحصیل چک از طریق جرایمی مانند کلاهبرداری، سرقت، خیانت در امانت، سرقت یا سایر جرایم باشد باید نسبت به طرح شکایت در دادسرای محل وقوع جرم اقدام و درخواست توقیف عملیات اجرائی را بنماید. اما تفاوت این ماده با ماده ۱۴ این است که بر مبنای ماده ۱۴ هر شخص ذینفعی اعم از صادرکننده، قائم مقام وی یا دارنده قانونی چک می تواند بدو دستور عدم پرداخت مبلغ چک را به بانک بدهد و سپس با طرح شکایت نزد مرجع قضایی ظرف یک هفته گواهی تقدیم شکایت خود را به بانک تقدیم کند.

۴-۲ مرجع صالح صدور اجرائیه از حیث صلاحیت ذاتی و محلی

بر مبنای ظاهر ماده مورد اشاره صرفاً دادگاه عمومی حقوقی و صرفنظر از مبلغ چک صلاحیت صدور اجرائیه را دارد و از نظر محلی نیز مانند سایر موارد دادگاه محل اقامت صادرکننده، محل صدور یا پرداخت حسب مورد و به انتخاب دارنده صلاحیت صدور اجرائیه دارد. به این جهت با توجه به استثنایی بودن موارد صلاحیت شورای حل اختلاف موضوع از صلاحیت شورای حل اختلاف خارج است. در این راستا به نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه به شرح ذیل می توان اشاره نمود. نظر به این که

۱. برای ملاحظه تأثیر جعل امضای صادرکننده یا ظهنویس چک بر حقوق دارنده اعم با یا بدون حسن نیت بنگرید: عبد ی پورفرد، ابراهیم، فتوح یراد، آثار حقوقی جعل امضای صادرکننده و ظهنویس (مطالعه تطبیقی در نظامهای حقوقی، رومی-ژرمنی، کام نلا و حقوق ایران)، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، سال نهم، شماره سوم، صص، ۱۳۹۶، ۱۹۱-۲۱۸.

قانون اصلاح قانون صدور چک مصوب ۱۳۹۷/۸/۲۳، نسبت به قانون شورای حل اختلاف مصوب ۱۳۹۴، مؤخر می باشد و قانونگذار با علم و اطلاع از حدود صلاحیت شورای یادشده در ماده ۲۳ قانون اخیرالتصویب صدور اجراییه را بطور مطلق در صلاحیت دادگاه قرار داده است و نیز لحاظ آن که سازوکار مقرر در ماده مذکور، متفاوت از بحث رسیدگی به دعاوی است که با نصاب خاصی در صلاحیت شورای حل اختلاف قرار گرفته است و با عنایت به تصریح مقنن در ماده یادشده به اجرای اجراییه از طریق «اجرای احکام دادگستری» و اینکه شورای حل اختلاف در حال حاضر دارای واحد اجرای احکام مستقل از دادگستری می باشد و با عنایت به اینکه صلاحیت شورای حل اختلاف استثنایی است و در موارد شک باید به صورت مضیق تفسیر شود لذا اجرای حکم مقرر در ماده فوق الاشعار صرفاً از طریق دادگاه میسر است و از صلاحیت شورای حل اختلاف خارج است.

با توجه به اینکه صادرکننده چک بلامحل یا پرداخت نشدنی که به نمایندگی یا وکالت از دیگری اقدام به صدور چک نموده است، از جهت کیفری و به ویژه حقوقی بر خلاف مقررات حاکم در باب وکالت و نمایندگی مطابق ماده ۱۹ ق.ص.چ مسئولیت دارد و علاوه بر این مطابق تبصره ۲ ماده ۵ مکرر اصلاحی ضمانت اجراهای مقرر در بندهای «الف تا د» ماده ۵ مکرر در مورد وی نیز قابل اعمال می باشد، لذا اجرائیه به درخواست دارنده چک مطابق ماده ۲۳ علیه هر یک از صاحب حساب، صادرکننده یا هر دو صادر می شود. شاید در توجیه مسئولیت مدنی صادرکننده بتوان گفت که در حقیقت عمل حقوقی صدور چک منتسب به شخصی است که اقدام به تنظیم، امضاء و تسلیم آن به دارنده نموده است لذا با توجه به ضمانت اجراهای کیفری، حقوقی و ثبتی باید زمانی و به نحوی اقدام به صدور چک نماید که منتهی به صدور گواهینامه عدم پرداخت نگردد و الا باید از عهده پرداخت مبلغ چک و سایر مسئولیت های قانونی برآید. بدون شک اجرائیه بایستی بر مبنای مسئولیت تضامنی علیه هر دو شخص صادر گردد در غیر این صورت اشاره به امکان صدور اجرائیه علیه هر دو فاقد توجیه و بر خلاف مفاد ماده ۱۹ ق.ص.چ و ماده ۱۹۰ آیین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی لازم الاجرا است. نکته قابل توجه آنکه مانند ماده ۲ ق.ص.چ و ماده ۱۹۰ آیین نامه اجرای مفاد اسناد رسمی، اجرائیه علیه اشخاص ضامن و ظهرنویس صادر نمی گردد.

۵-۲ موارد رفع سوء اثر از چک

مقنن در اقدامی قابل تامل در ماده ۵ مکرر مقررات متعددی اعم از لزوم ثبت مراتب عدم پرداخت در سامانه بانک مرکزی، اعلام مراتب به کلیه بانکها و اعمال توقیف و مسدود شدن حساب های صادرکننده ظرف بیست و چهار ساعت، استثنا شدن بنگاه های اقتصادی از این حکم، اعمال محرومیت ها نسبت به نماینده صادرکننده، به موارد رفع سوء اثر از چک در تبصره ۳ آن و مسئولیت بانک ها و مؤسسات در تبصره ۵ اشاره نموده است. حال آنکه بهتر بود با توجه به اهمیت موضوعات، هر یک از مقررات مورد اشاره و به ویژه موارد رفع سوء اثر از چک را طی ماده جداگانه ای بیان می کرد. به هر حال موارد رفع سوء اثر از چک به شرح زیر مورد اشاره قرار می گیرد.

واریز کسری مبلغ چک به حساب جاری نزد بانک محال علیه

به موجب ظاهر این بند، واریزکننده مبلغ بایستی صادرکننده چک باشد، چراکه بانک باید به درخواست وی نسبت به مسدود نمودن مبلغ چک تا زمان مراجعه دارنده و حداکثر به مدت یک سال اقدام نموده و مراتب واریز وجه را ظرف سه روز و به شیوه اطمینان بخش و قابل استناد به اطلاع دارنده چک برساند. در این خصوص سئوالی که مطرح شده این است که در فرضی که شخصی در اجرای قرار تأمین خواسته یا تأمین اجرایی که تاریخ آن مقدم بر صدور چک و یا واریز مبلغ نزد بانک محال علیه است آیا می تواند درخواست توقیف و یا اخذ مبلغ واریزی را داشته باشد؟ به نظر برخی مفاد بند الف تبصره ۳ ماده ۵ مکرر در مقام ایجاد یک حق اولویت نسبت به مبلغ مسدود شده برای دارنده چک بوده و لذا بر سایر طلبکاران دارای اولویت است و امکان توقیف و یا اخذ این مبلغ برای دیگران وجود ندارد. اما در مقابل می توان گفت با توجه به اینکه اولاً، تئوری انتقال محل به دارنده سند تجاری و از جمله چک در حقوق ایران پذیرفته نشده است، لذا از این جهت اولییتی برای دارنده چنین چکی نمی توان قائل شد. ثانیاً، مفاد ماده در صدد بیان امر مورد ادعا نبوده و منصرف از فرض یادشده می باشد چرا که صدور قرار تأمین خواسته و یا اجرای حکم شامل تمام اموال صادرکننده چک بوده و از هر محلی به جز مستثنیات دین قابل تأمین و توقیف است. بنابراین به صرف بیان ماده مبنی بر مسدود نمودن مبلغ واریزی و اطلاع به دارنده چک جهت برداشت مبلغ بیانگر

حق اولویتی برای دارندة چک نیست. در حقیقت این موضوع ناظر به فرضی است که دادگاه دستور توقیف و یا پرداخت مبلغی را به خواهان یا محکوم له نداده باشد.

۲-۶ ارائه لاشه چک به بانک محال علیه

این بند در راستای ماده ۱۷ ق. ص. چ است که به موجب آن وجود چک در دست صادرکننده، دلیل پرداخت وجه آن و انصراف شاکی از شکایت است، مگر اینکه خلاف این امر ثابت گردد.

۲-۷ ارائه رضایت نامه رسمی

تنظیم شده در دفاتر اسناد رسمی از دارندة چک یا نامه رسمی از شخص حقوقی دولتی یا عمومی غیر دولتی دارندة چک؛ منظور از رضایت نامه محضری رضایت نامهای است که در دفتر اسناد رسمی تنظیم شده باشد. نامه رسمی نیز با توجه به اشاره قانونگذار به شخص حقوقی دولتی یا شخص عمومی غیر دولتی دلالت بر مفهوم سند رسمی در ماده ۱۲۸۷ قانون مدنی دارد. به همین جهت رعایت شرایط و اختیارات لازم جهت تنظیم آن ضروری است.

۲-۸ ارائه حکم قضائی مبنی بر برائت ذمه صاحب حساب در خصوص چک

در مورد این بند نکته حائز اهمیت آن است که حکم صادره بایستی قطعیت یافته باشد چرا که مراد از حکم برائت، حکمی است که امکان اعتراض و یا تجدیدنظرخواهی نسبت به آن وجود نداشته باشد، در غیر این صورت احتمال نقض آن در پی اعتراض و یا تجدیدنظرخواهی وجود دارد. از طرف دیگر این حکم شامل موارد اثبات تضمینی یا مشروط بودن چک نمی شود و اثبات این موارد بیانگر عدم استحقاق دارندة نسبت به چک یا محق بودن صادرکننده نمی باشد. سپری شدن مدت سه سال از تاریخ صدور گواهینامه عدم پرداخت مشروط به عدم طرح دعوی حقوقی یا کیفری در خصوص چک توسط دارندة.

۲-۹ صدور اجرائیه دادگاه علیه صادرکننده چک بلامحل بدون رسیدگی ماهوی

مطابق ماده ۹ قانون، دادگاه مکلف است بنا به درخواست دارندة چک در خصوص استیفاء مبلغ چک، در صورت وجود شرایط زیر حسب مورد علیه صاحب حساب، صادرکننده یا هر دو اجرائیه صادر نماید.

* در متن چک، وصول وجه آن منوط به تحقق شرطی نشده باشد.

* در متن چک قید نشده باشد که چک بابت تضمین انجام معامله یا تعهدی است.

* گواهی عدم پرداخت به جهت موضوع ماده ۱۴ (مطابق ماده ۱۴ قانون صدور چک، صادرکننده چک یا ذینفع یا قائم مقام قانونی آنها با تصریح به اینکه چک مفقود یا سرقت یا جعل شده یا از طریق کلاهبرداری یا خیانت درامانت یا جرائم دیگری تحصیل گردیده می تواند کتباً دستور عدم پرداخت وجه چک را به بانک بدهد.) صادر نشده باشد.

شیوه جدید به این صورت است که دارندة چک برگشتی در ابتدا به بانک مراجعه می کند و از بانک، تقاضای صدور گواهینامه عدم پرداخت، ثبت آنی اطلاعات چک در سامانه چکهای برگشتی بانک مرکزی و درج « کد رهگیری » بر روی گواهی نامه مذکور می نماید. (با بخشنامه ای که بانک مرکزی در تاریخ ۲۸ اسفند ماه سال ۱۳۹۷ صادر کرد، دستور درج کد رهگیری در تمامی گواهینامه های عدم پرداخت چکهای برگشتی، به تمامی بانکهای کشور ابلاغ شد.) سپس به دفاتر خدمات الکترونیک قوه قضائیه رفته و شکایت خود را در آنجا ثبت می کند. بعد از ثبت شکایت، طی مدت کوتاهی قاضی پرونده، ظاهر چک را بررسی می کند؛ اگر سه شرط اصلی ای که در متن قانون ذکر شده است در ظاهر چک رعایت شده باشد؛ اجرائیه را صادر می کند. از لحظه صدور اجرائیه ۱۰ روز به صادرکننده چک برگشتی مهلت داده می شود که مطالبات خود را پرداخت کند، در غیر این صورت از طریق قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی با صادر کننده چک برگشتی برخورد می شود.

4. www.sena2015.com زینالی، بهزاد، اصول حاکم بر چک، ۱۳۹۶، مراجعه شده در تاریخ ۱۵ شهریور ۱۳۹۸ از^{۱۳}

گرامی، حسین، شرح ماده به ماده قانون صدور چک، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۹۷، ص ۷۰

۳- چالش ها و ابهامات ماهوی در قانون اصلاح قانون صدور چک

۳-۱ اثر درج کد رهگیری در گواهی های عدم پرداخت

یکی دیگر از ابهامات قانون جدید، مسئله اثر درج کد رهگیری در گواهی های عدم پرداخت است. از سویی ضمانت اجرای مذکور در ماده ۴ اصلاحی (یعنی عدم ترتیب اثر در مراجع ثبتی قضایی) شبهه بی اعتباری گواهی نامه عدم پرداخت را القاء می کند و از سوی دیگر تحلیل منطقی ایجاب می کند که گواهی نامه عدم پرداخت فاقد کد رهگیری را قابل استناد و استفاده در دادرسی مدنی بدانیم، بدون اینکه امکان صدور مستقیم اجراییه وجود داشته باشد. این اختلاف دیدگاه نیز معلول ضعف قانونگذاری است.

نکته مهم دیگر ماده ۵ مکرر است که ضمن پیش بینی ترتیب مؤثر و مقید مبنی بر اطلاع رسانی برخط به تمام بانک ها و مؤسسات اعتباری و تکلیف ایشان به برخی اقدامات، این تکلیف را منوط به سپری شدن ۲۴ ساعت نموده است. اولاً ممکن است از ظاهر عبارات این شائبه ایجاد شود که بانک ها و مؤسسات اعتباری قبل از انقضاء ۲۴ ساعت حق انجام اقدامات مکرر را ندارند که این نتیجه منطقی نمی نماید. ثانیاً ایجاد فرصت ۲۴ ساعته کافی است تا صادرکننده وجوه موجود در حساب های دیگرش را از سایر بانک ها و مؤسسات اعتباری خارج کند.

تبصره ۴ ماده ۵ مکرر مقرر کرده که محدودیت های پیش بینی شده علاوه بر صاحب حساب به نماینده وی که اقدام به صدور چک نموده نیز اعمال می شود، تا زمانی که در مرجع قضایی اثبات نماید که عدم پرداخت مستند به عمل صاحب حساب یا نماینده بعدی او بوده است. این درحالی است که اولاً در بازه زمانی دادرسی که به منظور اثبات امر مذکور انجام می شود، امورات مالی این نماینده مختل می شود و به ویژه تمام حساب های بانکی او مسدود می شود. توجه داشته باشید که حکم مذکور عمدتاً شامل مدیران شرکت های تجاری و حتی مدیران صاحب امضاء در دستگاه های دولتی است که ایشان به صورت حرفه ای همیشه با مسئله صدور چک سروکار دارند و ضمانت اجرای فوق، آن هم اعمال کامل محدودیت ها بر ایشان، قطعاً توالی نامطلوبی در نظام اداری اشخاص حقوقی ایجاد خواهد کرد. بنابراین شایسته است قانونگذار اعمال محدودیت ها را نسبت به نماینده صادرکننده محدود کند.

به موجب بند «ه» تبصره ۳ ماده ۵ مکرر، یکی از موارد رفع سوء اثر، ارائه حکم قضایی مبنی بر براءة ذمه صاحب حساب درخصوص چک است. معلوم است که حکم براءة ماهیتی حقوقی دارد و به نظر می رسد که در پی یک دادرسی حقوقی (مدنی) صادر می شود. حال سؤال این است که اگر در نتیجه یک دعوی کیفری، اموری از قبیل جعل، کلاهبرداری، سرقت یا خیانت در امانت نسبت به چک احراز شود، تکلیف چیست؟ آیا با چنین احکام قطعی می توان در خواست رفع سوء اثر کرد؟ علت ابهام این است که از سویی این قبیل احکام، حکم براءة محسوب نمی شوند و طبعاً با تفسیر لفظی از شمول مقرر قانونی خارج هستند و از سوی دیگر این احکام گرچه حکم براءة نیستند لیکن به دلالت التزام، دلالت بر براءة دارند و بر اساس تفسیر منطقی باید این دسته احکام را نیز همچون حکم براءة موجب رفع سوء اثر دانست.

یکی دیگر از موارد رفع سوء اثر این است که ذینفع (دارنده) چک ظرف سه سال از تاریخ صدور گواهی نامه عدم پرداخت، دعوی حقوقی یا کیفری در خصوص چک طرح نکرده باشد. این مورد که در بند «ه» تبصره ۳ ماده ۵ مکرر مقرر شده، با این اشکال مواجه است که علی الاصول، دارنده اقدام به طرح دعوی حقوقی یا کیفری نخواهد نکرد و حق خویش را از طریق صدور اجراییه ثبت یا اجراییه دادگاه پیگیری می کند. در واقع بند و او تبصره مذکور باید سپری شدن سه سال از تاریخ صدور گواهی نامه عدم پرداخت و عدم اقدام قضایی یا ثبتی در این مدت را موجب رفع سوء اثر محسوب می کرد.

تبصره ۵ ماده مکرر با شناسایی مسئولیت جبران خسارت بر عهده بانک ها و مؤسسات اعتباری، به نحو شایسته ای مراکز مالی مذکور را وادار به انجام صحیح تکالیف قانونی شان کرده است اما مشخص نکرده که منظور از خسارات وارده بر اشخاص ثالث چیست؟ مشابه این اشکال در تبصره الحاقی به ماده ۲ قانون صدور چک وجود داشت که قانونگذار را به تصویب ماده واحده

تفسیری در این خصوص مجبور کرد. این خطای قانونگذاری در این نوبت نیز تکرار شده است. در مواردی از جمله ماده ۶ اصلاحی، قانونگذار از چک‌هایی سخن به میان می‌آورد که «مشمول این قانون نمی‌باشند».

۲-۳ چالش‌های چک موردی

از چالش‌ها و اشکالات تبصره ۲ ماده ۶ اصلاحی که مستند چک موردی است، زیاد است؛ از سویی چک موردی به «ذینفعان معین» داده می‌شود که مفهوم «ذینفع معین» نامشخص است و باید منتظر رفع ابهام توسط بانک مرکزی بود. همچنین مبلغ قابل درج و مدت اعتبار چک در قانون مشخص نشده است و دارای ابهام است. رفع این ابهامات نیز از بانک مرکزی انتظار می‌رود. از سوی دیگر به موجب تبصره چنانچه متقاضی چک موردی دارای موجودی کافی نباشد، تا زمان پرداخت مشمول محدودیت‌های مندرج در بندهای الف تا و ماده ۵ مکرر خواهد بود و حق دریافت دسته‌چک، صدور چک و استفاده از چک موردی را نخواهد داشت. ابهام این حکم در خصوص مبدأ زمانی آن است. آیا محدودیت‌ها و محرومیت‌ها از تاریخ برگشت چک شروع می‌شود یا از تاریخ تحویل چک به متقاضی؟ اگر منظور، تاریخ برگشت چک باشد، باید گفت که این حکم جدیدی نیست و سابقاً عیناً در ماده ۵ مکرر مقرر شده بود و اگر منظور، تاریخ تحویل چک به متقاضی است که ظاهر ماده نیز مؤید این برداشت است، باید گفت عملاً کسی سراغ چک موردی نخواهد رفت زیرا شخص با دریافت چک موردی تا زمان سررسید آن، مشمول محدودیت‌ها و محرومیت‌ها شده و عملاً امور مالی وی دچار اختلال می‌شود. بنابراین رغبتی به چک موردی وجود نخواهد داشت و نقض غرض خواهد شد. این نتیجه در تعارض صریح با هدفی است که قانونگذار صراحتاً در متن تبصره به آن تصریح کرده است.

۳-۳ چالش‌های چک الکترونیک و زیر ساخت‌های آن

صدور اسناد تجاری الکترونیک در دنیای امروز امری اجتناب‌ناپذیر است و لاجرم باید زمینه اجرای آن را فراهم کرد. البته قانونگذار در سال ۱۳۸۲ در ماده ۷ قانون تجارت الکترونیکی فی‌الجمله اعتبارات را به رسمیت شناخته و به امضای الکترونیک، تمام اعتبار امضای سنتی را اعطا کرده است. انتظار می‌رفت از همان زمان دولت زیرساخت‌های لازم جهت عملیاتی‌شدن صدور اسناد تجاری الکترونیک را فراهم کند و به موازات آن، نظام تقنینی نیز نسبت به تدوین قوانین مربوطه اقدام کند که متأسفانه اقدام مؤثری صورت نگرفت. شاید مهم‌ترین اقدام تقنینی در این خصوص، قانون اصلاح قانون صدور چک اخیرالتصویب باشد که با الحاق یک تبصره به ماده یک قانون صدور چک، ضمن شناسایی صریح چک الکترونیک، بانک مرکزی را مکلف به تدارک الزامات در قالب صدور دستورالعمل‌هایی کرده است. البته هنوز بستر امضای دیجیتال فراهم نیامده و عملیاتی‌شدن صدور چنین چک‌هایی نیازمند زمان است.

۴-۳ چالش‌های محرومیت‌های مقرر در ماده ۵ برای بنگاه‌های اقتصادی

تبصره یک ماده ۵ مکرر در مقام تعدیل ضمانت‌اجراهای مقرر است. در واقع به موجب ماده ۵ مکرر، در صورت غیرقابل پرداخت بودن چک، محدودیت‌های زیادی برای صادرکننده چک اعمال می‌شود اما اعمال این محدودیت‌ها در مواردی ممکن است آثار نامطلوب اقتصادی بر جامعه ایجاد کند. در واقع باید توجه داشت که پرداخت نشدن چک و تعهدات مالی بالضروره و همیشه معلول ناشایستگی و عدم لیاقت صادرکننده نیست. در هر جامعه‌ای به‌ویژه در شرایط اقتصادی حاکم بر جامعه ایران، اتفاقات و مسائلی بروز و در فعالیت‌های مالی بنگاه‌های اقتصادی اختلال ایجاد می‌کند که معلول عدم درایت برخی مدیران داخلی یا ظلم‌های ناروای برخی قدرت‌های خارجی است و صادرکننده چک در آن نقشی نداشته و حتی برایش قابل پیش‌بینی هم نبوده است. حال اعمال محدودیت‌ها بر صادرکننده می‌تواند باعث وقفه فعالیت بنگاه اقتصادی و بالتبع، اثر منفی بر اشتغال برخی

طاهری، سهیل؛ (۱۳۹۷)، "کارگاه نقد و بررسی معایب و مزایای قانون جدید چک"، کد خبر: ۸۶۴۵۹۲، تاریخ انتشار: ۸ دئ

۱۳۹۷www.tabnak.ir 11

توکلی، محمد مهدی، بررسی نوآوری‌های قانون جدید صدور چک اصلاحی سال ۱۳۹۷، چاپ اول، مکتوب آخر، تهران، زمستان^۲ ۱۳۹۷، ص ۷۸.

افراد و حتی اختلال در نظام اقتصادی شود. به همین منظور قانونگذار هوشمندانه از تعلیق اعمال محدودیت‌ها سخن گفته است و چون تشخیص آن بسته به مورد باید به عمل آید، آن را به عهده شورای تأمین استان قرار داده است و پیشنهاد آیین نامه آن را با در نظر گرفتن معیارهایی مثل میزان تولید، صادرات و تعداد افراد شاغل به عهده وزارت امور اقتصادی و دارایی و بانک مرکزی قرار داده است. این آیین نامه در تاریخ ۹۸/۶/۶ به تصویب هیأت دولت رسید لیکن شرایط برخورداری از این ارفاق بسیار سخت‌گیرانه تعیین شده است. به عنوان نمونه به موجب ماده ۲ آیین نامه بنگاهی که دارای حداقل ۱۰۰ کارگر باشد می‌تواند از این ارفاق بهره‌مند شود. درحالی که بنگاه‌های اقتصادی با ۸۰ کارگر به دلیل مشکلات ناخواسته اقتصادی، مشمول محدودیت‌های ناشی از چک پرداخت‌نشده می‌گردد. در اثر این محدودیت‌ها، امکان تأمین نقدینگی و امکان افتتاح LC و امثال آن را از دست داده و بالتبع فعالیت آن مختل گردد و بالتبع ۸۰ کارگر بی‌کار شوند. پر واضح است موارد متعددی از این قبیل پدید خواهد آمد که هم مشکلات اشتغال ایجاد کرده و هم اقتصاد شهر یا استان را دچار اختلال می‌کند. بنابراین به نظر می‌رسد هیأت دولت باید شرایط اعمال تبصره ۱ ماده ۵ مکرر را تسهیل و به تشخیص شورای تأمین استان اعتماد کند.

۵-۳ نوآوری ماهوی های قانون جدید چک

این قانون تغییری در خصوص ماهیت حقوقی چک و قواعد حاکم بر صحت و بطلان و آثار آن طبق قواعد سنتی حاکم بر این سند براتی نمی‌دهد بلکه بر آن است که نقش بانک‌ها و مسوولیت آنها را در ارایه دسته چک افزایش دهد. در واقع از این پس شرط ارایه دسته چک به متقاضیان، انجام اعتبار سنجی و رتبه‌بندی اعتبار آنها است که بر اساس آن برای متقاضی دسته چک، سقف اعتبار معین می‌شود و بر روی هر برگه چک قید می‌گردد. استفاده از این دسته چک‌ها تنها به مدت سه سال از زمان دریافت ممکن است.

۱ - پیش بینی مسوولیت و مجازات برای بانک‌ها و کارمندان آنها در تخلفات مرتبط با چک
مطابق تبصره ۵ ماده ۵ مکرر قانون که در ماده ۴ قانون جدید مورد اشاره قرار گرفته است، بانک مسؤل جبران خساراتی خواهد بود که از عدم انجام تکالیف مقرر در این ماده و تبصره های آن به اشخاص ثالث وارد گردیده است. مسؤل شعبه هر بانکی که به تکالیف مقرر در این ماده و تبصره های آن عمل نکند، یا از ارائه اطلاعات لازم برای تشکیل بانک اطلاعات الکترونیکی موضوع ماده ۲۱ به بانک مرکزی خودداری کند، حسب مورد با توجه به شرایط، امکانات، دفعات و مراتب به مجازات مقرر در ماده (۹) قانون رسیدگی به تخلفات اداری مصوب ۱۳۷۲ / ۰۹ / ۰۷ محکوم می‌گردد.

۲ - خروج صدور دسته چک از حیطه اختیار بانک‌های تجاری و تمرکز آن در سامانه صیاد بانک مرکزی
مطابق ماده ۵ قانون مذکور، بانک مکلف است برای ارائه دسته چک به مشتریان خود، صرفاً از طریق سامانه صدور یکپارچه چک (صیاد) نزد بانک مرکزی اقدام نماید. این سامانه پس از اطمینان از صحت مشخصات متقاضی با استعلام از سامانه نظام هویت سنجی الکترونیکی بانکی (نهاب) و احراز نبود ممنوعیت قانونی، «نسبت به دریافت گزارش اعتباری از سامانه ملی اعتبارسنجی موضوع مواد ۵ و ۸ «قانون تسهیل اعطای تسهیلات و کاهش هزینه های طرح و تسریع در اجرای طرح‌های تولیدی و افزایش منابع مالی و کارایی بانک‌ها» یا رتبه بندی اعتباری از شرکتهای موضوع بند ۲۱ ماده ۱ «قانون بازار اوراق بهادار» اقدام نموده و متناسب با نتایج دریافتی، سقف اعتبار مجاز متقاضی را محاسبه و به هر برگه شناسه یکتا اختصاص می‌دهد. در این صورت افراد بدحساب و کلاهبردار امکان تبانی با بانک‌ها جهت اخذ دسته چک را نخواهند داشت، چراکه استعلام سوابق، احراز عدم ممنوعیتها و صدور دسته چک به صورت متمرکز توسط سامانه بانک مرکزی و بر مبنی اعتبارسنجی انجام می‌گیرد. از طرف دیگر اختصاص کد یکتا به هر برگه چک، امکان برقراری تقارن اطلاعات و افزایش اعتبار چک را فراهم می‌کند.

۳ - منوط کردن اعتبار صدور چک به ثبت اطلاعات آن در سامانه یکپارچه بانک مرکزی

زینالی، توحید و سبحانی، علی اکبر؛ (۱۳۹۷)، "حاشیه نوین بر قانون صدور چک"، انتشارات چراغ دانش، چاپ چهارم. ص ۲۶

طبق ماده ۸ قانون مذکور، بانک مرکزی مکلف است امکاناتی را ایجاد کند تا ظرف مدت دو سال از لازم الاجراء شدن این قانون، صدور هر برگه چک مستلزم ثبت مشخصات هویتی دریافت کننده، مبلغ و تاریخ سررسید چک برای شناسه یکتای برگه چک توسط صادرکننده در سامانه یکپارچه بانک مرکزی بوده و امکان انتقال چک به شخص دیگر توسط دارنده تا قبل از تسویه، صرفاً با ثبت هویت گیرنده جدید برای همان شناسه یکتای چک در آن سامانه امکانپذیر باشد. سامانه مذکور بایستی به گونه ای باشد که در صورت وجود چک برگشتی رفع سوء اثر نشده در سابقه صادرکننده، اجازه صدور برگه چک جدید برای وی داده نخواهد شد. با اجرای این قانون اعتبار چک صرفاً متکی بر لاشه کاغذی نخواهد بود و با پشتیبان گیری و ثبت اطلاعات مندرج در چک در سیستم متمرکز بانک مرکزی، اعتبار چک افزایش یافته و نگرانی در خصوص از بین رفتن آن در حوادثی از قبیل سیل، زلزله و... وجود نخواهد داشت و وقوع جرائمی همچون جعل و سرقت چک به میزان قابل توجهی کاهش خواهد یافت و بعضاً موضوعیت نخواهند داشت. از طرف دیگر با توجه به منوط شدن صدور چک به ثبت اطلاعات آن در سامانه، امکان نظارت بر لحظه صدور برگه چک و کنترل افراد پرخطر برای بانک مرکزی فراهم می شود.

۴- برقراری تقارن اطلاعات هنگام صدور برگه چک با ایجاد امکان استعلام آنی وضعیت اعتباری صادرکننده مطابق ماده ۸ این قانون، بانک مرکزی مکلف است، ظرف دو سال پس از تصویب این قانون، با استفاده از زیرساختهای موجود تمهیداتی را فراهم نماید تا امکان استعلام آخرین وضعیت اعتباری صادرکننده چک شامل سقف اعتبار مجاز و سابقه چکهای برگشتی در سه سال اخیر و میزان مانده تعهدات چکهای تسویه نشده برای دریافت کننده به صورت آنی میسر گردد. به این ترتیب، گیرنده چک امکان ارزیابی ریسک معامله با فرد مقابل را خواهد داشت و سوءاستفاده افراد بدحساب و کلاهبردار از چک به میزان قابل توجهی کاهش خواهد یافت و از صدور چکهایی که احتمال برگشت خوردن آنها بالاست نیز جلوگیری به عمل می آید.

۵- علاوه بر ضمانت اجراهای مدنی و کیفری سابق صدور چک بلامحل، ضمانت اجراهای دیگری پیش بینی شده است که می توان به موارد محدودیت های دریافت خدمات و تسهیلات بانکی و به عبارتی محرومیت های از حقوق اجتماعی تعبیر کرد این موارد در ماده ۵ مکرر قانون جدید مورد اشاره قرار گرفته اند.

۶- برای بانک مرکزی قدرت تصمیم گیری زیادی در نظر گرفته شده و به او اجازه داده شده است تا ضوابط مربوط به دریافت دسته چک، نحوه محاسبه سقف اعتبار و موارد لازم برای درج در دسته چک را مطابق دستور العمل خود معین کند که قاعداً خود قانون می بایست معین کند.

۷- اما قانون یک ابهام عمده دارد لاقلاً در نگاه اول و آن این است که در حالی که طبق تعریف **ماده یک قانون** که هنوز به قوت خود باقی است چک به سندی گفته می شود که محال علیه آن یک بانک باشد، قانون در ماده ۵ مکرر به تکالیف موسسات اعتباری در کنار بانک ها اشاره می کند که در صورتی که با ارایه چک بی محلی مواجه شدند تا رفع سوء اثر از چک اقداماتی را از قبیل عدم افتتاح حساب یا مسدود کردن حساب های صادر کننده انجام دهند.

نتیجه گیری

قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ است و در طول سالیان اصلاحاتی داشته است. این قانون در سال ۱۳۷۲ اصلاح شده که بیشتر جنبه کیفری داشته و در بحث تأخیر تادیه، تغییر داشته است. همچنین در سال ۷۶ بحث کیفری دیگری در این قانون اصلاح شده است، اما آخرین اصلاحیه آن برای سال ۹۷ است که به موضوعات کیفری نمی پردازد اما در تمام این اصلاحات قانون گذار به عرف جامعه توجه داشته است. این قانون شیوه قانون نویسی خوبی پیش نگرفته چرا که ترتیبات رسیدگی و تشریفات یک سند را به درستی بیان نکرده است. از جمله مزایای این قانون آن است که تشریفات چک را بیشتر کرده و ضمانت اجرا گواهی عدم پرداخت را ذکر کرده است. همچنین اصلاحیه قانون صدور چک اگر چه سعی در رفع اختلافات و جلوگیری از صدور چک های بلامحل دارند، اما گاهی ضعف هایی هم دارد. قطعاً قانون اصلاح قانون صدور چک که در سال ۱۳۹۷ تصویب شده دارای

نوآوری است و امتیازات قابل ذکر هم دارد. این قانون مبتنی بر انگیزه‌های ارزشمندی است که مهمترین آن مقابله با صدور چک‌های بلامحل و چک‌های ممنوعه است و اساس تدبیر آن یعنی شفاف‌سازی، اطلاع‌رسانی و در نهایت اعمال محرومیت‌های اجتماعی، بسیار مهم و سازنده است. همچنین تدابیر اجرایی پیش‌بینی‌شده در ماده ۲۳ اصلاحی حائز اهمیت است. درواقع این قانون از سویی دارای کارکردهای مثبت پیشگیرانه است و موجب کاهش صدور چک‌های پرداخت‌نشده خواهد شد. این تأثیر هم از این جهت است که به دلیل شفافیت و سهولت دسترسی به اطلاعات، انتقال‌گیرندگان چک، امکان دقت بیشتری برای پذیرش چک می‌یابند و هم از این جهت است که صادرکنندگان به دلیل تبعات اجتماعی و محدودیت‌های بانکی، ملاحظه و احتیاط بیشتری در صدور چک خواهند نمود. علاوه‌براین الزامات مربوط به بانک‌ها باعث خواهد شد که در فرایند در اختیار قرار دادن دسته‌چک دقت بیشتری معمول شود. اینها عوامل و تدابیر پیشگیرانه است. از سوی دیگر قانون مورد بررسی دارای کارویژه‌های پسینی است؛ تدابیر اجرایی مقرر در ماده ۲۳ اصلاحی که امکان صدور اجرائیه و تعقیب عملیات اجرایی در اجرای احکام دادگستری بدون نیاز به فرایند دادرسی را پیش‌بینی کرده، قطعاً دارای تأثیرات مثبت است. به‌ویژه اینکه فرایند دادرسی هزینه‌بر و مهم‌تر از آن زمان‌بر است و حذف آن گام شایانی در تحصیل وصول مطالبات دارندگان چک و ارتقای اعتبار سند تجاری چک است. مقنن ذیل ماده ۲۳ اصلاحی، نسبت به خنثی‌سازی اقدامات ناصواب دارندگان ادعایی که فی‌الواقع فاقد استحقاق هستند، اقدام مقتضی معمول نموده است. البته در کنار این امتیازات، اشکالاتی هم در قانون اصلاح قانون صدور چک وجود دارد که انتظار می‌رفت قانونگذار قبل از تصویب با مطالعات عملی صحیح، مانع بروز آن شود و اکنون نیز انتظار می‌رود که نظام قانونگذاری با درخواست از مراجع و مراکز علمی، نسبت به کشف و شناسایی نقایص قانون و اصلاح آن اقدام کند. دراین ارتباط قوانین و مقررات مرتبط با چک حسب مورد، راجع به چک‌هایی که به شکل الکترونیکی (داده پیام) صادر می‌شوند نیز لازم‌الرعایه است.

در قانون قدیم برای چکی که مبلغی از آن بدون محل باشد، یعنی موجودی صادر کننده چک کافی برای پرداخت آن نباشد تکلیفی معین نشده بود و دارنده چک نمی‌توانست از باب وجه مبلغ چک تا میزان موجودی وصول نماید ولی در ماده ۵ قانون جدید تکلیف این امر مشخص شده است با این کیفیت که بابت مبلغ چک تا میزانی که حساب صادر کننده موجودی دارد پرداخت می‌شود و چک از طرف بانک پرداخت کننده ضبط و نسبت به مبلغی که چک بلامحل بوده است به دارنده آن گواهی می‌دهند که از لحاظ تعقیب کیفیت یا صدور اجرائیه به منزله ی اصل چک می‌باشد.

منابع و مراجع

الف: کتب و مقالات

- اسکینی، ربیعا، (۱۳۹۸) نظریات ابرازی در مورد اصلاحات اخیر قانون صدور چک.
- زینالی، توحید و سبحانی، علی اکبر؛ (۱۳۹۷)، "حاشیه نوین بر قانون صدور چک"، انتشارات چراغ دانش، چاپ چهارم
- توکلی، محمد مهدی، بررسی نوآوری های قانون جدید صدور چک اصلاحی سال ۱۳۹۷، چاپ اول، مکتوب آخر، تهران، زمستان ۱۳۹۷.
- ساردوئی نسب، محمد و طاهری، احد، اسناد تجاری الکترونیکی، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۹۳.
- صباغیان، حسین، ویژگی و مزایای اسناد تجاری، چاپ اول، جنگل جاودانه، تهران، ۱۳۹۶
- عبدی پورفرد، ابراهیم، حقوق تجارت، اسناد تجاری، جلد سوم، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۷.
- عبدی پورفرد، ابراهیم، فتوحی راد، آثار حقوقی جعل امضای صادرکننده و ظهرنویس (مطالعه تطبیقی در نظام های حقوقی رومی-ژرمنی، کامن لا و حقوق ایران)، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، سال نهم، شماره سوم، ۱۳۹۶.

عبدی پورفرد، ابراهیم، فتوحی راد، علی، تجزیه و تحلیل اسناد تجاری به عنوان سیستم پرداخت، دو فصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی، دانشگاه فردوسی، سال بیست و سوم، شماره ۹، ۱۳۹۵.

فتوحی راد، علی، حقوق دارنده چک و نوآوری های قانون اصلاحی صدور چک، شماره ۱۸، فصلنامه وکیل مدافع، تهران، بهار ۱۳۹۸.

گرامی، حسین، شرح ماده به ماده قانون صدور چک، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۹۷.

ب: آیین نامه ها و مقررات

۱. الزامات، ضوابط و فرایندهای اجرایی چک الکترونیکی مصوبه بانک مرکزی اسفند ۹۷

ج: سایت و روزنامه ها

طاهری، سهیل؛ (۱۳۹۷)، "کارگاه نقد و بررسی معایب و مزایای قانون جدید چک"، کد خبر: ۸۶۴۵۹۲، تاریخ انتشار:

۸ دی ۱۳۹۷ www.tabnak.ir

زینالی، بهزاد، اصول حاکم بر چک، ۱۳۹۶، مراجعه شده در تاریخ ۱۵ شهریور ۱۳۹۸ از www.sena2015.com 4